

Pregledni članak

UNUTRAŠNJI IZAZOVI ODRŽIVOG RAZVOJA RURALNIH PODRUČJA REPUBLIKE SRBIJE

Goran Kvirgić

Fakultet za menadžment Univerzitet "Union-Nikola Tesla"

Lela Ristić

Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu

Cilj ovog rada jeste da se ukaže na ključne unutrašnje izazove razvoja ruralnih područja Republike Srbije, koji su permanentno prisutni i neraskidivo povezani u procesu razvoja ruralne ekonomije. U radu se analizira stanje u ruralnim područjima Republike Srbije i ističe neophodnost rešavanja niza problema, uz ukazivanje na perspektivne pravce održivog ruralnog razvoja i naglašavanje uloge institucionalne podrške u tom procesu. Zaključuje se da je neophodan sveobuhvatan i kontinuirani rad na obnovi i razvoju ruralnih područja Republike Srbije u skladu sa svim unutrašnjim izazovima, kojima se odlikuje razvoj u savremenim uslovima, ne zanemarujući pritom ni mnogobrojne eksterne izazove, čije je delovanje neizbežno i umnogome determiniše interne faktore i buduće pravce razvoja ruralne ekonomije i društva u Republici Srbiji.

Ključne reči: održivi ruralni razvoj, unutrašnji izazovi, ruralna područja, Republika Srbija.

UVOD

Danas se ruralna područja širom sveta, pa samim tim i u Republici Srbiji, suočavaju sa brojnim internim i eksternim izazovima, naročito ekološkim, tehničko-tehnološkim, institucionalnim, ekonomsko-finansijskim, socijalnim, regionalnim, globalnim itd. U skladu sa tim, istraživanja mnogih domaćih i stranih autora usmerena su na pitanja održivog ruralnog razvoja (Bogdanov, 2015; Jovanović et al., 2011; Ristić, 2013); unapređenja znanja i tehničko-tehnološkog napretka u ruralnim područjima (Hodge et al., 2017); povećanja konkurentnosti ruralnih područja (Fagang, 2017; Dinis, 2006); razvoja prehrambenog lanca (Sundmaeker, 2016); logističke podrške ruralnom razvoju (Milone et al., 2015); socijalnih aspekata ruralnog razvoja (Rzasa & Ogryzek, 2017); uloge procesa globalizacije (Stiglitz, 2002); klimatskih promena (Ansuategi, 2015); značaja članstva u međunarodnim integracijama (Vujičić et al., 2012; Volk et al., 2015; Ristić, 2016). Za najvažnija pitanja održivog ruralnog razvoja, osnovane su i međunarodne organizacije koje tretiraju ovu problematiku.

S obzirom na veliki značaj i ogroman uticaj savremenih izazova na uspostavljanje novijih modela i budućih pravaca razvoja ruralnih područja, predmet istraživanja u ovom radu jesu unutrašnji izazovi relevantni za razvoj ruralnih područja Republike Srbije. Cilj istraživanja jeste utvrditi da li unutrašnji izazovi razvoja ruralnih područja Republike Srbije zahtevaju proaktivnije reagovanje, odnosno, određene reforme ruralne politike, kao i izvesne promene u ruralnoj praksi.

U skladu sa utvrđenim predmetom i ciljem istraživanja, u radu se polazi od sledeće hipoteze: Budući razvoj ruralnih područja Republike Srbije značajno je determinisan unutrašnjim faktorima i zavisi ne samo od adekvatnih strateških pravaca razvoja i njihovog sprovođenja, već i od neposredne uključenosti ključnih aktera razvoja na svim nivoima.

U radu su korišćene sledeće metode istraživanja: metod analize i sinteze; komparacije i analogije; verifikacije, uz teorijski i empirijski pristup problemu. Uvažavajući gledišta relevantnih autora, strateška dokumenta i dostupne pokazatelje o unutrašnjim izazovima ruralnog razvoja, u istraživanju korišćen je i metod deskripcije zbog detaljnog opisa najvažnijih faktora ruralnog razvoja. Značajan doprinos istraživanju dale su domaće i međunarodne statističke publikacije, kao i prethodna istraživanja održivosti ruralnih područja.

1. Savremeni izazovi razvoja ruralnih područja Republike Srbije

U Strategiji poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014-2024. godine, osnovnom nacionalnom i dugoročno strateški važnom dokumentu za razvoj domaćeg agrara i rurala koji definiše ciljeve, prioritete i okvire političkih i institucionalnih reformi u ovoj oblasti, kao ključni unutrašnji izazovi razvoja ruralnih područja Republike Srbije, navode se sledeći (SPRR, 2014, 56-58):

- održivo upravljanje resursima;
- transfer znanja i tehničko-tehnološki napredak;
- povećanje konkurentnosti;
- razvoj prehrambenog lanca, uz logističku podršku sektoru;
- razvoj ruralnih područja i jačanje socijalne strukture ruralnih zajednica.

Kao ključni spoljni izazovi razvoja ruralnih područja Republike Srbije, navode se (SPRR, 2014, 58-62):

- klimatske promene;
- ekonomska globalizacija;
- članstvo u Svetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO);
- zahtevi procesa integracije u Zajedničku agrarnu politiku EU (CAP).

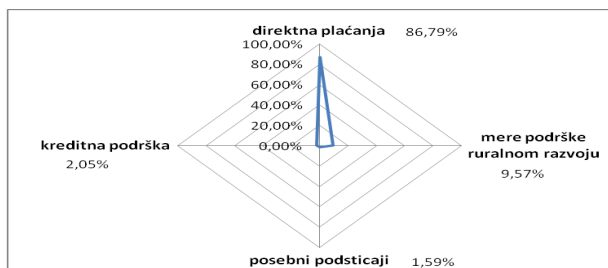
Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije, kao i mnoga istraživanja nastala prema njoj, ukazuju da je savremene izazove ruralnog razvoja,

kako unutrašnje, tako i spoljne, važno sagledavati u međusobnom sadejstvu, istovremeno i permanentno, vodeći pri tome računa o interesima domaćih privrednih subjekata. A da je jedino na taj način moguće adekvatno delovati na sve savremene izazove razvoja ruralnih područja, ističu mnogi autori, koji se bave ovom problematikom. U literaturi se, zapravo, naglašava da je prevazilaženje relativne zaostalosti ruralnih područja Republike Srbije, moguće ostvariti proaktivnim delovanjem na unutrašnje i spoljne izazove. Naime, da bi se ostvarila adekvatna valorizacija teritorijalnog kapitala ruralnih područja, i povećala njihova atraktivnost, neophodno je utvrditi ključne modele razvoja, i to osmišljenim i ekonomski efikasnim razvojnim projektima: (Milenković, 2007, 173-174):

- opremiti sela modernom infrastrukturom;
- povećati rentabilnost agrara i drugih delatnosti na selu;
- podsticati razvoj seoskog turizma, malih i srednjih preduzeća;
- razvijati poljoprivredne biznis centre;
- sprovesti permanentnu edukaciju seoskog stanovništva;
- ostvarivati bolju saradnju sa međunarodnim organizacijama koje u svom delokrugu rada imaju ruralni razvoj;
- savremenim marketinškim instrumentima promovisati održivi ruralni razvoj, tradiciju sela i poljoprivrede;
- uključiti ekološke mere u razvoj ruralnog prostora;
- primeniti savremena dostignuća nauke i prakse u razvoju sela, uz očuvanje identiteta ruralnog prostora.

I pored niza opravdanih argumenata da su neophodna znatno veća izdvajanja za razvoj ruralnih područja, prosečno učešće mera podrške ruralnom razvoju Republike Srbije još uvek nije dovoljno (Grafikon 1).

Grafikon 1. Prosečno učešće pojedinih vrsta podsticaja u ukupnim podsticajima poljoprivrede i ruralnom razvoju Republike Srbije, u periodu 2013-2017. godine

Izvor: na osnovu podataka NPP, 2017, 11.

U okviru podsticaja za poljoprivredu i ruralni razvoj, a u skladu sa zakonskom regulativom koja danas uređuje ovu oblast u Republici Srbiji, razlikuje se više vrsta podsticaja (Tabela 1).

Tabela 1. Vrste podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju Republike Srbije, 2017.

Direktna plaćanja	<ul style="list-style-type: none"> • Premija za mleko • Osnovni podsticaji za biljnu proizvodnju • Podsticaji za kvalitetne priplodne mlečne i tovne krave, ovce i koze, krmače, roditeljske kokoške teškog i lakog tipa, roditeljske ćurke, kvalitetne priplodne matice ribe šarana i pastrmke • Podsticaji za tov junadi, jagnjadi, jaradi i svinja • Podsticaji za krave dojlje • Podsticaji za krave za uzgoj teladi za tov • Podsticaji za košnice pčela • Podsticaji za proizvodnju konzumne ribe • Regres za gorivo i/ili đubrivo • Regres za troškove skladištenja u javnim skladištima
Podsticaji za mere ruralnog razvoja	<ul style="list-style-type: none"> • Podsticaji za unapređenje konkurentnosti • Podsticaji za očuvanje i unapređenje životne sredine i prirodnih resursa • Podsticaji za diversifikaciju dohotka i unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima • Podsticaji za pripremu i sprovođenje lokalnih strategija ruralnog razvoja • Podsticaji za unapređenje sistema kreiranja i prenosa znanja
Posebni podsticaji	<ul style="list-style-type: none"> • Podsticaji za sprovođenje odgajivačkih programa u stočarstvu • Podsticaji za promotivne aktivnosti u poljoprivredi i ruralnom razvoju • Podsticaji za proizvodnju sadnog materijala, sertifikaciju i selekciju
Kreditna podrška	<ul style="list-style-type: none"> • Subvencionisanje dela kamatne stope

Izvor: NPP, 2017, 12.

Pozitivne promene koje se očekuju po osnovu usvajanja novih zakonskih i strateških dokumenata, odnose se na jasnije i preglednije grupisanje mera u okviru pojedinih tipova podrške, što je istovremeno praćeno i proširenjem vrsta mera, i povećanjem broja potencijalnih korisnika, a u cilju približavanja nacionalne poljoprivredne i politike ruralnog razvoja, modelu Zajedničke agrarne politike EU (NPP, 11-12). Da li će pozitivne promene ubuduće i biti realizovane u potpunosti, teško je sa današnje tačke gledišta precizno tvrditi, ali je sigurno da su veliki napori neophodni na svim nivoima, počev od države, po do individualnih poljoprivrednih gazdinstava, pri čemu je značajna i eksterna podrška drugih zemalja sa kojima Republika Srbija ima dobru saradnju.

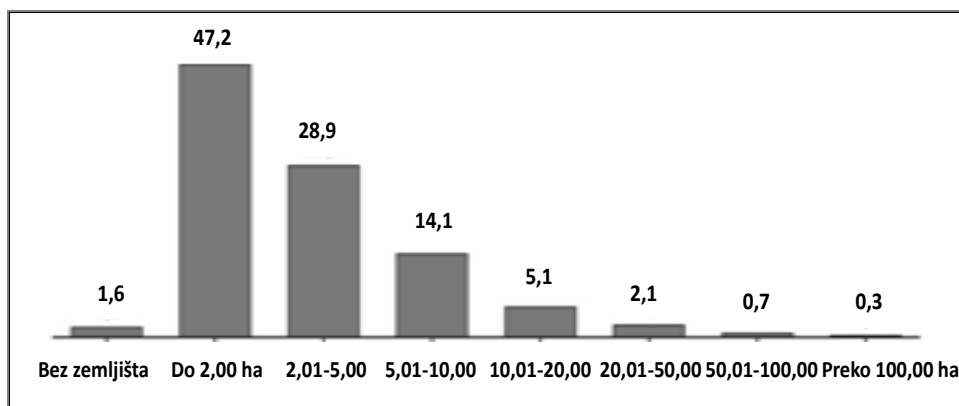
U Nacionalnom programu za poljoprivredu 2018-2020. godine, prikazane su mogućnosti, i predviđeni načini obezbeđivanja neophodnih uslova za implementaciju razvojne politike u agraru, od uspostavljanja potrebnih administrativnih kapaciteta, do stvaranja zakonodavnih i strukturnih preduslova za realizaciju poljoprivredne politike, što je umnogome važno za sveukupni ruralni razvoj Republike Srbije (NPP, 2017, 1-2). Osim toga, neophodno je i kroz druge napore i dodatne aktivnosti na svim nivoima, podsticati razvoj ruralnih područja u skladu sa unutrašnjim i nadolazećim globalnim izazovima, vodeći pri tome računa o interesima domaćih poljoprivrednika i ruralne ekonomije u Republici Srbiji.

2. Održivo upravljanje ruralnim resursima

Zemljišta u Republici Srbiji raznovrsna su, što je rezultat heterogenosti geološke strukture, klime, vegetacije i mikrofaune. Raspolaže se sa 5,06 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta, od čega se 71% površine koristi na intenzivan način (oranice, voćnjaci i vinogradi), dok 29% površine čine prirodni travnjaci (livade i pašnjaci). Dominantan deo poljoprivrednih površina (65%), odnosno, 3,3 miliona hektara, koristi se u vidu oranica. Pritom se raspolaže sa 0,7 hektara poljoprivrednog, odnosno, 0,46 hektara oraničnog zemljišta po stanovniku. Procene su da se svake godine ne obradi između 200 i 350 hiljada hektara oranica i livada, dok je površina nekorišćenog poljoprivrednog zemljišta sa pašnjacima znatno veća. Oko 45% poljoprivrednog zemljišta pogodno je za obradu, dok ostatak čini poljoprivredno zemljište koje ili nije pogodno za obradu, ili se može obrađivati uz značajna ograničenja (SPRR, 2014, 9-10). Kao glavne pretnje po kvalitet zemljišta navode se: zatvaranje strukture zemljišta; smanjenje organske materije; zakišeljavanje zemljišta usled nekontrolisane upotrebe hemijskih sredstava; erozija vodom ili vetrom i sl.

U Republici Srbiji popisana su 631.522 poljoprivredna gazdinstva koja koriste 3,437 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta. Prosečna veličina korišćenog zemljišta po poljoprivrednom gazdinstvu jeste 5,4 ha. Među popisanim poljoprivrednim gazdinstvima, 99,6% jesu gazdinstva fizičkih lica, koja koriste 82% površina. Prosečna veličina porodičnih poljoprivrednih gazdinstava jeste 4,5 ha, i ona značajno varira po regionima. Preostalih 0,4% poljoprivrednih gazdinstava jesu u posedu pravnih lica koja koriste 16% površina, i imaju prosečnu veličinu 210 ha po poljoprivrednom gazdinstvu (SPRR, 2014, 10). Dakle, prisutan je problem usitnjenosti poseda porodičnih poljoprivrednih gazdinstava (Grafikon 2), što je u suprotnosti sa zahtevima za primenu savremene tehnike i tehnologije. Prosečan broj parcela po gazdinstvu jeste preko 6, sa prosečnom veličinom 0,98 ha po parceli.

Grafikon 2. Struktura porodičnih poljoprivrednih gazdinstava prema veličini korišćenog zemljišta, u %

Izvor: SGS, 2017, 255.

U ukupnoj poljoprivrednoj površini, 2016. godine, oranice i bašte učestvuju 75,5%, voćnjaci 4,8%, vinogradi 0,6%, livade 10,0% i pašnjaci 9,0%. Strukturu

zasejanih površina čine: žita – 67,9%, industrijsko bilje – 15,7%, povrtno bilje – 2,6% i krmno bilje 9,1%. U ukupnoj vrednosti poljoprivredne proizvodnje, biljna proizvodnja učestvuje sa 66,6%, a stočarska sa 33,4% (SGS, 2017, 235).

Kulture koje se najviše gaje na oranicama i baštama jesu kukuruz (39%) i pšenica (24%), a od voća se najviše gaje šljive (45% površina pod voćem). Prema podacima Popisa poljoprivrede 2012, u Republici Srbiji ima 597.816 traktora, od čega dvoosovinskih 410.894. Svako drugo poljoprivredno gazdinstvo poseduje traktor, a 26.135 gazdinstava raspolaze i sa 31.241 kombajnom. Oko 95% traktora starije je od 10 godina. U proseku se jedan traktor koristi za obrađivanje 8,5 hektara poljoprivrednog zemljišta. Površina na kojoj se upotrebljava mineralno đubrivo iznosi 2.298.574 hektara (67% korišćenog poljoprivrednog zemljišta). Čvrsti stajnjak upotrebljava 49% gazdinstava, na površini od 373.871 hektara, što je 11% ukupne površine korišćenog poljoprivrednog zemljišta. Samo 12% gazdinstava 2011/2012. godine navodnjavalo je 3% korišćenog poljoprivrednog zemljišta. Popisom poljoprivrede evidentirano je da se najviše navodnjavaju povrće, bostan i jagode, a da se pritom kao glavni izvor koriste podzemne vode na gazdinstvu (PP1, 2013). Hladnjače poseduju 1.804 gazdinstva, sušare 9.510 gazdinstava, staklenike 542, a plastenike 40.066 gazdinstava (PP2, 2013).

Popisni podaci pokazuju da od ukupnog broja poljoprivrednih gazdinstava na teritoriji Republike Srbije, 77% gaji stoku, pri čemu 908.102 grla goveda, 3.407.318 svinja, 1.736.440 ovaca i 26.711.220 živine. Najzastupljenija veličina stada goveda jeste 1-2 grla, a svinja i ovaca 3-9 grla. Od ukupnog broja gazdinstava sa živinom, čak 88% gaji 1-49 grla živine. Pritom, postoji 340.337 objekata za smeštaj goveda i njihov kapacitet jeste 2.557.926 mesta, ili u proseku 7,5 prema objektu. Broj objekata za smeštaj svinja jeste 507.031 sa kapacitetom od 7.035.648 mesta ili 13,9 prema objektu. Od ukupnih kapaciteta za smeštaj stoke koristi se 36% kapaciteta objekata za smeštaj goveda, 46% za svinje, 64% za koke nosilje i 81%, za ostalu stoku (PP2, 2013).

Prosečna starost nosilaca porodičnih poljoprivrednih gazdinstava jeste 59 godina. Najveći broj poljoprivrednih gazdinstava (69%) ima 1-2 člana koji obavljaju poljoprivrednu aktivnost. Od ukupnog broja članova i stalno zaposlenih na gazdinstvu, 43% jesu žene. Najveći broj nosilaca porodičnih gazdinstava (94%) ujedno su i upravnici (menadžeri na gazdinstvu). Učešće žena nosilaca porodičnih gazdinstava jeste 17%. Udeo pojedinih kategorija angažovane radne snage na gazdinstvima u ukupnom broju godišnjih radnih jedinica u poljoprivredi iznosi: 44% od strane nosilaca gazdinstava, 47% od strane članova porodica i rodaka, 4% od strane stalno zaposlenih na gazdinstvima, i 5% sezonske radne snage i lica angažovanih po ugovoru. Drugim profitabilnim aktivnostima bavi se 78.301 gazdinstvo (12% gazdinstava), od čega najviše (57%) preradom mleka (PP2, 2013).

Ruralna područja Republike Srbije, očigledno, raspolazu raznovrsnim prirodnim resursima, pogodnim za različite tipove poljoprivredne proizvodnje. S druge strane, ograničenost antropogenih resursa, poput usitnjenosti poseda, nerazvijene infrastrukture, nedovoljne brige o vodotokovima i šumama, investicionog zanemarivanja agrara i rurala, nedovoljne primene savremene tehnologije,

demografskog praznjenja ruralnih područja i nedovoljne diverzifikacije ruralne ekonomije, predstavljaju samo neki od problema u razvoju ovih područja (SPRR, 2014, 56). Pored toga, klimatske promene i slične globalne tendencije ukazuju da se ruralnim resursima mora prići mnogo odgovornije, iznaći dugoročnija i održivija rešenja, koja će zaustaviti degradaciju i podstaći bolje korišćenje ruralnih potencijala. U tom smislu, bolja koordiniranost razvojne politike i međusobna saradnja ključnih aktera ruralnog razvoja, uređenost legislative, razgraničenje nadležnosti, razvijeno tržište poljoprivrednog zemljišta, uspostavljanje jedinstvene i kompletne baze podataka, umnogome može doprineti održivom upravljanju ruralnim resursima.

Participativni pristup upravljanju prirodnim resursima koji podrazumeva da korisnici resursa, menadžeri, i druge zainteresovane strane, zajedno učestvuju u donošenju važnih odluka (Romina, 2014), veoma je aktuelan, i mogao bi biti vrlo koristan za ruralni razvoj. Pritom, treba imati u vidu da participacija unapređuje dijalog između svih zainteresovanih strana, mobilise i kreativno koristi potrebno znanje i iskustvo, podržava ulogu lokalne zajednice u upravljanju resursima i uspostavljanju kontrole nad njihovim korišćenjem, težeći održivom modelu razvoja. Nivo i oblik participacije može se menjati tokom vremena, a koristi su višestruke. Primenom participativnog pristupa, donošenje odluka postaje kreativnije i transparentnije, a poverenje među ključnim akterima ruralnog razvoja znatno veće, doprinoseći izgradnji partnerstava i jačanju zajedništva (Aleksić & Đorđević, 2014).

Značajno je istaći i korisnost DPSIR modela strukturiranja podataka, koji je razvila Evropska ekološka agencija – European Environmental Agency (EEA, 2018). Ovaj model pruža informacije o komponentama prirodne sredine, što je veoma značajno za održivo upravljanje ruralnim resursima. Pritom se može koristiti veći broj indikatora jer ovaj model čine (Marković, Marjanović & Trumić, 2003): D (driving forces) – pokretačke snage ekoloških promena, odnosno, aktivnosti koje deluju na prirodnu sredinu; P (pressures) – pritisci na prirodnu sredinu, u vidu emisija i otpada; S (state of environment) – stanje prirodnih resursa i životne sredine; i (impacts) – uticaji na stanovništvo, privredu i prirodne resurse, kao posledice izazvane određenim stanjem životne sredine; R (responses) – odgovori društva, odnosno, mere koje društvo preduzima da bi se poboljšalo stanje životne sredine.

Usled prodora savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija u sve oblasti privrede i društva, pa prema tome i u ruralnu ekonomiju, implementacija jednog veoma kompleksnog i atraktivnog sistema, kao što je GIS (Geographic Information System), dobija na značaju jer omogućava vizuelizaciju, ali i čuvanje podataka sa određene lokacije, i doprinosi boljem upravljanju resursima, planiranju ruralnog razvoja na održivim osnovama, kao i postizanju veće efikasnosti u upravljanju prostornim resursima i planiranju budućih potreba lokalne zajednice. S obzirom na brojne prednosti ovog sistema, značajno je uzeti u obzir mogućnosti njegove veće primene u razvoju ruralnih područja Republike Srbije.

3. Uloga i značaj kreativnosti i inovativnosti u ruralnom razvoju

Kreativnost i inovativnost prema svojoj prirodi, pretpostavljaju permanentno traganje za nečim novim, boljim i originalnim za promenom i unapređenjem, za prevazilaženjem zahteva dobre prakse. Kreativnost jeste osnova inovativnosti, odnosno, njena baza za realizaciju. Postoje razne metode i tehnike za stimulisanje kreativnosti, odnosno, za generisanje ideja, pri čemu je važno kreativne ideje transformisati u nove proizvode, procese, ili usluge. Kreativnost i invencija zahtevaju preduzetnički kontekst, institucionalnu podršku, i napore svih ključnih aktera razvoja. Imajući u vidu neophodnost tretiranja inovacija kao održivog izvora rasta i njihovo korišćenje u rešavanju raznih ekonomskih, socijalnih i globalnih problema, mnoge zemlje usvojile su odgovarajuća strateška dokumenta, kojima su utvrđeni ciljevi, prioriteti, raspoloživi resursi, realni problemi i neophodni sistemski uslovi za stvaranje, razvoj i primenu inovacija. Tako je Evropska komisija donela dokument *Evropa 2020*, u čijoj su osnovi upravo, inovacije. Naime, osnovu „pametnog rasta“ predstavlja razvoj zasnovan na znanju i inovacijama. Pritom se inovacije tretiraju kao odlično sredstvo za uspešno rešavanje globalnih problema, poput klimatskih promena, iscrpljivanja prirodnih resursa i neobnovljivih izvora energije, ugrožavanja biodiverziteta i zdravlja ljudske populacije. Inovativnost i kreativnost, kao pokretači društvenih reformi i suštinski atributi savremene ekonomije, podstiču se i sagledavaju u globalnom kontekstu, koji upravo karakterišu učestale, dalekosežne i međusobno uslovljene promene (Paunović, 2014).

Kreativnost i inovativnost smatraju se novijim pristupima u oblasti ruralnog razvoja. U EU je za tu svrhu čak uvedena i nova mera, koja uključuje podršku poljoprivredno-šumarskom sektoru, kao i istraživačkim projektima u ruralnim područjima. Kao primeri navode se: pojačana saradnja sa istraživačkim institucijama – primer Švedske; podizanje kvaliteta hrane i energetske uštede – u Estoniji; razvoj čistih tehnologija – u Danskoj; razvoj novih proizvoda, procesa i tehnologija u ratarstvu i stočarstvu – u Češkoj; nove organizacione metode poslovanja – u Holandiji itd. Brojni inovativni projekti, poput inovacija u edukaciji, za bolji pristup obrazovanju (u Poljskoj), u turizmu (na Malti), u proizvodnji hrane (u Danskoj), otvorenih poljoprivrednih gazdinstava (u Francuskoj), inovativnog pristupa poljoprivredno-ekološkim aktivnostima prema modelu zadruge (u Holandiji), društvenih preduzeća (u Poljskoj), predstavljaju dobre primere kako se inovativne ideje mogu pokrenuti kreativnijom mobilizacijom lokalnih resursa (EU Rural Review, 2012).

Primer značaja inovativnosti i kreativne privrede za lokalni razvoj postoji i u Republici Srbiji, u Pirotu, poznatom prema tradicionalnim i kreativnim zanatima (izrada ćilima sa poznatim ornamentima i sl.). Inovativni razvoj ovog kraja podržan je i UNESCO fond za kulturnu raznolikost, u smislu povezivanja kulturnih potencijala i tradicije sa ekonomskim razvojem. Ističe se primer proizvodnje pirotске peglane kobasice, gde učestvuju proizvođač i dizajner. Takođe, zapaža se i projekat Mapiranja Romskog kreativnog preduzetništva, zatim aktivnosti udruženja Žene Juga, kako bi prikazale ulogu ženskog stvaralaštva u podsticanju kreativnog preduzetništva Pirota i očuvanju gastronomskog nasleđa ovog kraja (GKE, 2016).

Konzervacija kamenog sela Gostuša na Staroj planini (ZZPS, 2017), čiji je cilj, pored zaštite narodnog graditeljstva, podizanje kulturnog identiteta, razvoj turizma i revitalizacija sela, predstavlja dobar primer da kulturno nasleđe, i istovremeno generiše ekonomski rast i promovise održivi razvoj, podstičući društvenu inkluziju i unapređenje kvaliteta života u ruralnim zajednicama, uz očuvanje autentičnosti i identiteta ruralnih područja.

Važan izazov koji stoji pred nosiocima politike razvoja sela i poljoprivrede u Republici Srbiji jeste, na koji način pospešiti razvoj kreativnih delatnosti u ruralnim područjima. Pri tom je posebno značajno obezbediti finansijsku podršku kreativnom sektoru, redefinisati sistem podrške razvoju MSP i ruralnog preduzetništva, podsticati primenu savremenih znanja i informaciono – komunikacionih tehnologija, rast konkurentnosti, razvoj ljudskih resursa, realizaciju projekata i programa obnove i razvoja ruralnih područja. Nove strategije ruralnog razvoja, zasnovane na teritorijalnom kapitalu i kreativnosti, treba da budu definisane u zavisnosti od specifičnosti područja i bazirane na jedinstvu prirodnih, kulturno-istorijskih i tradicionalnih karakteristika konkretne sredine, a u skladu sa savremenim potrebama privrede i društva. Promocija kreativnog preduzetništva treba da bude usmerena na stvaranje povoljnijih uslova za razvoj inovativnih ekonomskih subjekata koji će promovisati digitalizaciju ruralne ekonomije na održivim osnovama, omogućavati kreiranje atraktivnih konkurentskih proizvoda, koji su interesantni za svetsko tržište, i podsticati druge inovacije uz poštovanje principa održivog razvoja i očuvanje ekološkog kapaciteta ruralnih područja.

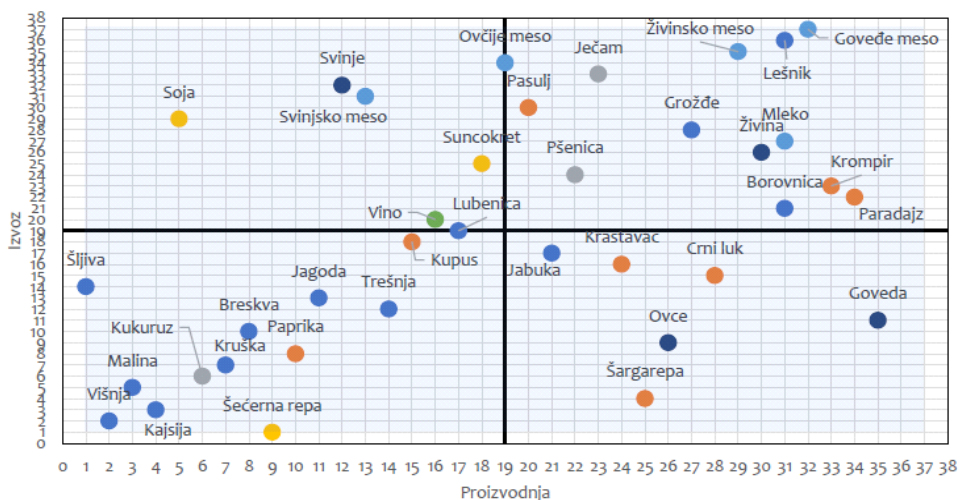
4. Konkurentnost ruralne ekonomije

Iako ruralni razvoj, pored poljoprivrede, obuhvata i niz drugih delatnosti i aktivnosti, konkurentnost ruralne ekonomije ogleda se, pre svega, u vodećoj aktivnosti većine ruralnih područja – poljoprivredi. Zato je povećanje konkurentnosti poljoprivrede važan cilj razvoja. Za konkurentnost poljoprivrede u osnovi, važi isto što i za druge privredne sektore. Međutim, moraju se uvažavati i određene specifičnosti agrara, naročito jer je u pitanju proizvodnja koja se odvija pod uticajem prirodnih faktora (SEDEV, 2017, 46). Konkurentnost poljoprivrede može se analizirati poređenjem cena agrarnih proizvoda, spoljnotrgovinske razmene itd.

Voće je najkonkurentnija grupa agrarnih proizvoda Republike Srbije, naročito koštičavo i jagodičasto voće (Grafikon 3). I pored toga što je konkurencija sve izraženija, procenjuje se da Republika Srbija ima šansi da bude značajan proizvođač i izvoznik voća, ukoliko se nastave strukturne promene i modernizuje proizvodnja, diverzifikuje tržište, povećaju investicije, i unapredi dijalog između proizvođača i prerađivača voća. Republika Srbija u grupi žitarica postiže dobre proizvodne i izvozne rezultate. Žitarice se izvoze na mnoga tržišta, pri čemu je kukuruz najkonkurentnija žitarica. U grupi industrijskog bilja, jedino je šećerna repa visoko pozicionirana u zemlji, ali nije konkurentna u poređenju sa evropskim proizvođačima. Povrće postaje sve konkurentnije, mada još uvek nisu u dovoljnoj meri iskorišćene sve prirodne pogodnosti za proizvodnju i izvoz povrća. Paprika je najkonkurentnije povrće, a visoko su pozicionirani i kupus i šargarepa. Najmanje

konkurentne grupe proizvoda jesu meso i mleko. Sektor prerade mesa suočava se sa jakom konkurencijom iz drugih zemalja koje imaju jeftinije sirovine i druge tržišne prednosti, a mlekarski sektor ocenjuje se kao nekonkurentan u CEFTA okvirima, a i šire. Ohrabruje porast izvoza sira, mada je i tu primetno usporavanje izvoza. Sektor prerade, generalno, ne beleži dovoljno uspeha, iako predstavlja razvojni potencijal agro – prehrambenog sektora (SEEDEV, 2017, 47-48).

Grafikon 3. Rangiranje poljoprivrednih proizvoda Republike Srbije po konkurentnosti

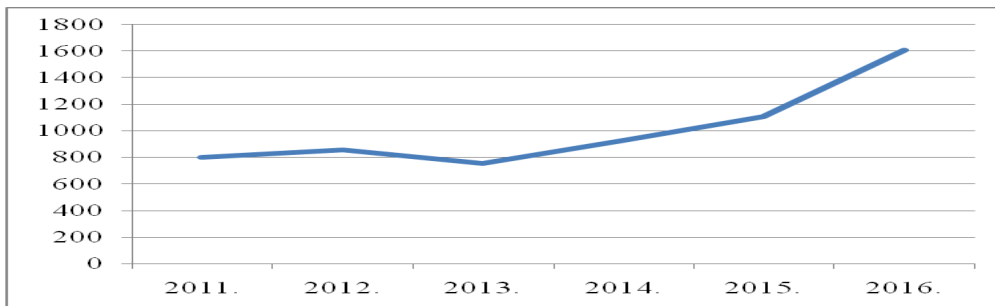

Izvor: SEEDEV, 2017, 49.

U poređenju sa vodećim evropskim proizvođačima, cene biljnih proizvoda u Republici Srbiji uglavnom su niže. Cenovna konkurentnost pojedinih proizvoda najčešće se objašnjava nižim troškovima radne snage, kao i sklopom tržišnih faktora. Konkurentnost stočarskih proizvoda posebno je niska, kada je reč o govedem mesu.

Bez obzira na to što Republika Srbija ima povoljne prirodne uslove za razvoj agrara, produktivnost jeste niska, a prinosi su znatno ispod mogućnosti koje pruža resursni potencijal ruralnih područja, uglavnom zbog nedostatka finansijskih sredstava i nedovoljne primene savremene tehnologije. I pored toga, Republika Srbija jeste neto izvoznik poljoprivredno – prehrambenih proizvoda (Grafikon 4), mada se spoljnotrgovinska razmena uglavnom bazira na primarnim ili proizvodima nižih faza prerade (MPŽS, 2014).

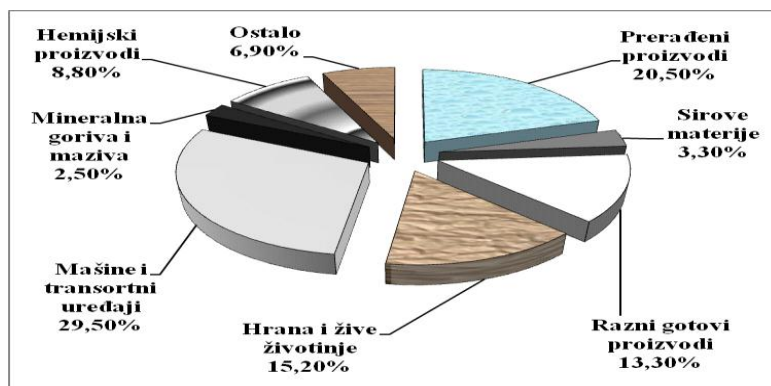
*Grafikon 4. Saldo spoljnotrgovinske razmene poljoprivrede Republike Srbije
(u milionima €)*

Izvor: na osnovu RAS, 2017, 6.

Udeo agrara u robnom izvozu Republike Srbije 2016. godine iznosio je 21,6% (PKS, 2017), pri čemu se na hranu i žive životinje odnosilo 15,20% (Grafikon 5), pića i duvan 3,7%, životinjska i biljna ulja i masti 1,3% itd. (SGS, 2017, 345).

Grafikon 5. Učešće pojedinih robnih sektora u ukupnom izvozu Republike Srbije, 2016.

Izvor: SGS, 2017, 346.

Najveća vrednost izvoza hrane iz Republike Srbije, 2016. godine, odnosila se na Bosnu i Hercegovinu, zatim na Rumuniju, Rusku Federaciju, Crnu Goru, Nemačku, Makedoniju, Italiju, Hrvatsku, Francusku i na Mađarsku (RAS, 2017, 6). Pritom su najvažniji izvozni proizvodi agrarnog porekla bili: kukuruz, maline, pšenica, jabuke, šećer, suncokretovo ulje, bezalkoholna pića, konditorski proizvodi itd. Tradicionalno najvažniji izvozni proizvodi Republike Srbije upravo i jesu žitarice, voće, šećer, masnoće, ulja i razni napici, zajedno čineći i do 60% vrednosti izvoza poljoprivredno-prehrambenog sektora.

Republika Srbija ima izuzetno povoljne trgovinske ugovore. Sa svim većim partnerima (EU, CEFTA, Rusija, USA) za mnoge proizvode ima bescarinski izvoz. Ima i potpisane bilateralne sporazume sa mnogim zemljama. Najveći trgovinski partner Republike Srbije jeste Evropska unija. Više od 35% ukupnog izvoza poljoprivrednih proizvoda odnosilo se 2016. godine, na EU, a kada se tome doda i

izvoz u CEFTA zemlje, uočava se da ova dva tržišta apsorbaju oko 70% srpskog agrarnog izvoza. Značajna konkurentna prednost jeste i trgovinski sporazum sa Rusijom, kao jednim od najvećih svetskih uvoznika hrane (SEEDEV, 2017, 27).

I pored perspektivnih međunarodnih sporazuma o saradnji u oblasti poljoprivrede, značajnih resursnih potencijala i ostvarenih izvoznih rezultata, konkurentnost agrarnog izvoza Republike Srbije nije na visokom nivou. Pritom se nekonkurentnost ogleda u (Vujičić & Ristić, 2006, 217): neusklađenosti ponude sa tražnjom na svetskom tržištu; nezadovoljavajućem kvalitetu ili kvantitetu proizvoda; dominantnom učešću primarnih i proizvoda nižih faza prerade; nestabilnosti izvoza; nepoštovanju rokova ili načina isporuke proizvoda; nerazvijenom izvoznom marketingu itd. S obzirom na tradiciju bavljenja poljoprivredom i raspoložive prirodne resurse ruralnih područja Republike Srbije, izvoz hrane još uvek nije na zavidnom nivou, a to je i posledica nedovoljno razvijene industrije za preradu poljoprivrednih proizvoda, nedovoljno stimulativne poslovne klime i nezavidnog mesta na Doing Business listi Svetske banke. U pojedinim periodima agarna politika Republike Srbije često se menjala, te nije nudila predvidivost na duži rok. Problem predstavljaju i nedovršene reforme insitucija relevantnih za agrarni izvoz i ruralni razvoj, nedovoljne investicije u izvozno orijentisanu agroprivredu, neatraktivna struktura poljoprivredne proizvodnje, slabo razvijen preduzetnički duh, nerazvijeno zadugarstvo itd. (SEEDEV, 2017, 27).

Svetsko tržište agrarnih proizvoda pretrpelo je znatne promene, te je njihovo praćenje neophodno, ukoliko se želi obezbediti adekvatna ponuda prilagođena izmenjenoj strukturi međunarodne trgovine. Na izvoz u razvijene zemlje može se računati sa specifičnim ili deficitarnim proizvodima u tim područjima. Reference za druga ciljna tržišta jesu, razume se, drugačije. Odnose se na nižu cenu uz zadovoljavajući kvalitet i raznovrsnost proizvoda, istorijske, geografske, religiozne okolnosti i sl. (Vujičić & Ristić, 2006, 229). Uspostavljanje efikasnog tržišnog lanca, logističke podrške inovativnim rešenjima i modernim sistemima upravljanja, jačanje horizontalnih i vertikalnih integracija, doprinelo bi da srpska poljoprivreda preraste iz sirovinskog, u sektor koji može da ponudi robu prepoznatljivu prema kvalitetu. Među najvažnijim izazovima jeste i uključivanje malih proizvođača u moderne tržišne lance, kreiranje stimulativnog poslovnog okruženja za investiranje i implementaciju međunarodnih standarda kvaliteta (SPRR, 2014, 55). Mere podrške, u cilju povećanja konkurentnosti agrarne i ruralne ekonomije Republike Srbije, značajno je usmeriti na (Bogdanov, 2015, 229-230): investicije u modernizaciju poljoprivredno – prehrambenog sektora; poboljšanje efikasnosti prerade primarnih proizvoda, i otvaranje novih tržišnih mogućnosti; unapređenje saradnje između proizvođača sirovina i prehrambene industrije; podršku mladim inovativnim poljoprivrednicima, izvozno orijentisanim, infrastrukturnim i drugim atraktivnim projektima u ruralnim područjima.

5. Socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva u ruralnim područjima

Socijalno isključivanje definiše se kao proces kojim određeni pojedinci bivaju potisnuti na margine društva i sprečeni da potpuno učestvuju u društvenim odnosima i tokovima, zbog siromaštva, diskriminacije i sl. Naime, pojedinci ili grupe stanovništva bivaju udaljeni, od mogućnosti za zaposlenje, ostvarivanje prihoda i obrazovanje, do ključnih aktivnosti zajednice, uz nemogućnost pristupa važnim institucijama i procesima donošenja odluka. Pritom se siromaštvo smatra višedimenzionalnim fenomenom, koji pored nedovoljnih prihoda za zadovoljenje životnih potreba, podrazumeva i nemogućnost zapošljavanja, neodgovarajuće stambene uslove, neadekvatan pristup kulturno-obrazovnim ustanovama, socijalnoj zaštiti, zdravstvenim, obrazovnim i komunalnim uslugama, neostvarivanje prava na zdravu životnu sredinu i prirodna dobra. Imajući sve to u vidu, neophodno je socijalno uključivanje, odnosno, sprovođenje procesa koji će doprineti da oni koji su u riziku siromaštva i socijalne isključenosti, dobiju mogućnost da učestvuju u društveno-ekonomskom životu, uz podizanje životnog standarda, i veće učešće u donošenju relevantnih odluka (TSUSS, 2018).

Iako savremeni razvojni procesi zahtevaju da se ruralni razvoj odvija kao održivi proces ekonomskih, socijalnih, kulturnih i ekoloških unapređenja ruralnih zajednica, sa ciljem da se dugoročno poveća blagostanje u njima (Moseley, 2003, 4), realizacija ovakvog razvojnog koncepta veoma je otežana u praksi. Kao najčešća posledica neadekvatnog upravljanja ruralnim razvojem jeste siromaštvo i socijalna isključenost. Naime, socijalna isključenost i siromaštvo pretežno su ruralni fenomeni, predstavljajući znatno veće probleme ruralnih zajednica, nego urbanih područja, usled nepovoljne ekonomske strukture, prostorne udaljenosti od urbanih centara i tržišta, neadekvatnog odnosa društva prema poljoprivredi i ruralnim područjima, socio-ekonomske heterogenosti itd. Kao najčešći uzroci ruralnog siromaštva navode se sledeći (Mijatović, 2015, 1-17; Bogdanov, 2015, 85): nepovoljne performanse agrarne strukture; nedovoljna diverzifikacija dohotka i varijacije ekonomske aktivnosti; nepovoljna starosna, polna i obrazovna struktura ruralnog stanovništva; nedovoljno podsticajna razvojna politika države prema selu i poljoprivredi; nepovoljna geografska lokacija pojedinih ruralnih područja i nerazvijena infrastruktura u njima. Problemi ruralnih zajednica, koji su najčešće ekonomske i socijalne prirode, bitno umanjuju kvalitet života i motivaciju ljudi da ostanu u selima, što dalje podstiče nova migratorna kretanja, uglavnom najvitalnijeg stanovništva, te se, na taj način, dugoročno povećava već izraženo siromaštvo ovih područja (Vujičić, Ristić & Obradović, 2012).

Linija siromaštva u Republici Srbiji, 2016. godine, iznosi 11.694 dinara mesečno prema potrošačkoj jedinici, a potrošnju nižu od tog iznosa imalo je 7,3% stanovnika. U periodu 2006-2016. godine ne može se govoriti o velikom smanjenju stope siromaštva (Tabela 2) jer značajan broj stanovnika ne raspolaže sredstvima dovoljnim da pokrije osnovne životne potrebe (Mladenović, 2017 str. 2).

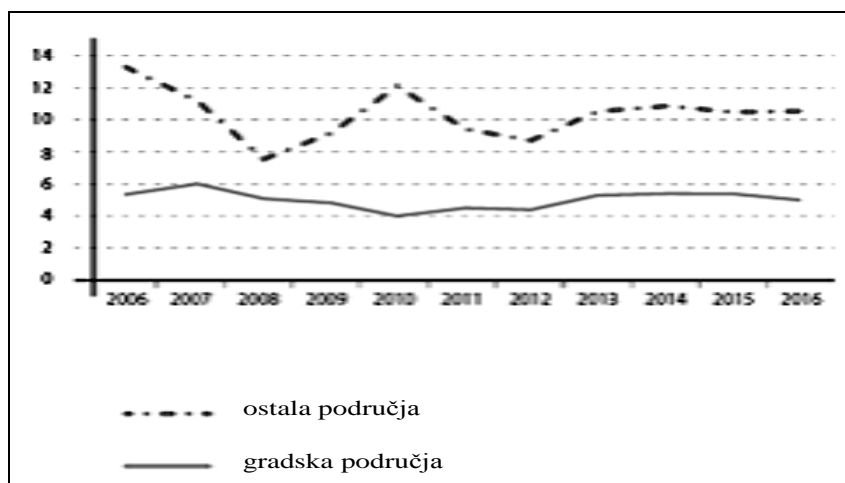
Tabela 2. Profil i struktura siromašnih u Republici Srbiji, prema tipu naselja

	2006. godine			2016. godine		
	% siromašnih	struktura siromašnih	struktura ukupnog stanovništva	% siromašnih	struktura siromašnih	struktura ukupnog stanovništva
Republika Srbija, ukupno	8,8	-	-	7,3	-	-
Gradsko područje	5,3	33,7	55,9	5,1	41,0	59,1
Ostalo područje (vangradsko ili ruralno)	13,3	66,3	44,1	10,5	59,0	40,9

Izvor: Mladenović, 2017, 28-33.

U Republici Srbiji siromaštvo je znatno veće u vangradskim, odnosno, ruralnim područjima (Grafikon 6). Seosko stanovništvo, koje je više izloženo siromaštvu, čine, uglavnom: poljoprivrednici u brdsko-planinskim predelima, staračka i samačka domaćinstva, interno raseljena lica u ruralnim područjima, zaposleno ruralno stanovništvo koje nema prihode od poljoprivrede, ili ima prihode od poljoprivrede, a nema van poljoprivredne delatnosti.

Grafikon 6. Stopa siromaštva u Republici Srbiji, prema tipu naselja

Izvor: Mladenović, 2017, 8.

Regionalna analiza ukazuje da region južne i istočne Srbije, u periodu 2006-2016. godine, beleži najviše stope siromaštva. Beogradski region ima stabilno najnižu stopu siromaštva, a kao pozitivan trend u posmatranom periodu uočava se približavanje regiona Vojvodine, i regiona Šumadije i zapadne Srbije, Beogradskom regionu. Domaćinstva sa 6 i više članova značajno su iznad proseka izložena siromaštvu. U ukupnom broju siromašnih, približno četvrtina živi u domaćinstvima koja imaju 6 i više članova. Uočava se trend povećanja siromaštva lica koja žive u

dvočlanim i tročlanim domaćinstvima. U proseku je preko 10 puta češće siromaštvo kod lica koja žive u domaćinstvima u kojima nosilac nema završenu osnovnu školu, u odnosu na lica koja žive u domaćinstvima u kojima nosilac ima višu, i visoku školu. Lica koja žive u domaćinstvima u kojima je nosilac nezaposlen i neaktivan 4-5 puta su češće siromašna, nego lica koja žive u domaćinstvima u kojima je nosilac zaposlen, iako ni sam status zaposlenosti ne osigurava izlazak iz siromaštva jer 3% lica koja žive u domaćinstvima u kojima je nosilac zaposlen su, ipak, siromašna (Mladenović, 2017).

Budžetska podrška merama ruralnog razvoja u Republici Srbiji još uvek je nedovoljna, a doprinos sektorskih politika smanjenju siromaštva i socijalnom uključivanju prilično je ograničen. Proces prilagođavanja pravnim tekovinama EU nije okončan, a institucionalne promene, relevantne za smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti u ruralnim područjima, odvijaju se sporo. Otežavajući faktor jesu i demografska kretanja u ruralnim područjima, koja su znatno nepovoljnija, u odnosu na gradska naselja. Pored toga, ruralna područja karakterišu regionalne i razvojne nejednakosti, nedovoljnost lokalnih inicijativa i posledično smanjenje konkurentnosti, velika zaposlenost u niskoproduktivnoj poljoprivredi itd. Pristup obrazovnim institucijama i informatička pismenost, izrazito su nepovoljniji, te doprinose slabljenju konkurentnosti ruralne radne snage na tržištu rada. Slabo su razvijeni javni stručni servisi, kao i obrazovne ustanove za dodatno usavršavanje. U mnogim lokalnim zajednicama socijalni servisi čak i ne postoje, a uočavaju se i izraziti ruralno-urbani i regionalni disbalansi u njihovoj dostupnosti. Pored žena i mladih, isključene i diskriminisane potkategorije ruralnog stanovništva jesu i stariji, i deca, kao i osobe sa invaliditetom. Društvena marginalizacija i nedostatak finansijskih resursa, povećavaju rizik od siromaštva. Kapaciteti lokalnih samouprava, koji treba da preuzmu vodeću ulogu u podršci razvoju, uglavnom su ograničeni, a ruralno stanovništvo nedovoljno učestvuje u procesima planiranja i odlučivanja na lokalnom nivou. Problemi osetljivih društvenih grupa jesu neafirmisani, i razmatraju se uglavnom sporadično i fokusirano, a ne celovito (TSUSS, 2014).

Za suzbijanje siromaštva u ruralnim područjima, neophodne su razne mere, aktivnosti, ali i vidovi podrške, poput: institucionalnih prilagođavanja; uspostavljanja bolje koordinacije javnih politika relevantnih za ruralni razvoj; jačanja kapaciteta operativnih struktura zaduženih za usvajanje, programiranje, praćenje, sprovođenje i ocenjivanje politike ruralnog razvoja; podrške uspostavljanju efikasnog sistema finansiranja poljoprivrede i ruralnog razvoja, uz adekvatno upravljanje rizicima; podrške uspostavljanju i jačanju javno-privatnih partnerstava i participativnog odlučivanja u upravljanju ruralnim razvojem; jačanja kapaciteta i osnaživanja uloge lokalnih aktera razvoja; podrške lokalnim samoupravama koje zastupaju interese lokalne zajednice; podrške umrežavanju na svim nivoima (međupštinska, prekogranična, međusektorska saradnja itd.) i razvijanju funkcionalne saradnje; podsticanja horizontalnih i vertikalnih integracija u agrobiznis sistemu i ruralnoj ekonomiji; jačanja kapaciteta i motivacije proizvođača za udruživanjem; podrške demografskoj revitalizaciji i diverzifikaciji ruralne poljoprivredne i nepoljoprivredne ekonomije; razvijanja programa zapošljavanja u

ruralnim oblastima; afirmisanja razvoja malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u agrobiznisu; ohrabrivanja turističkih delatnosti, kroz podršku očuvanju ruralnog nasleđa i njegovo kreativno korišćenje; permanentne edukacije za potrebe održivog ruralnog razvoja; akcija u oblasti dostupnosti obrazovanja, znanja i informacija; primene savremenih informaciono-komunikacionih i drugih tehnologija koje su zdravstveno-ekološki bezbedne i poželjne u ruralnim područjima.

ZAKLJUČAK

Povoljni klimatski uslovi i obilni zemljišni resursi bitne su pretpostavke za razvoj poljoprivrede, kao veoma važnog sektora ruralne ekonomije Republike Srbije. Međutim, uočavaju se i brojni nedostaci u ovoj oblasti, poput ograničenosti finansijskih sredstava za veće investicije u agrar i ruralnu ekonomiju, nedovoljne primene savremenih tehnologija u poljoprivredno-prehrambenom sektoru, nerazvijene ruralne infrastrukture itd. I pored toga, domaća sirovinaska baza, sporazumi o slobodnoj trgovini, pozitivan saldo spoljno-trgovinske razmene u agraru, kao i duga tradicija bavljenja poljoprivredom, uz proizvodnju kvalitetne hrane bez GMO sastojaka, ključni su argumenti za savladavanje mnogih ograničenja u razvoju poljoprivredno-prehrambenog sektora i ruralnih područja Republike Srbije.

Ključna hipoteza, od koje se u radu pošlo, potvrđena je, i odnosi se na konstataciju da je budući razvoj ruralnih područja Republike Srbije zaista značajno determinisan unutrašnjim faktorima (održivo upravljanje resursima; transfer znanja i tehničko-tehnološki napredak; povećanje konkurentnosti agrara i ruralne ekonomije; razvoj prehrambenog lanca, uz logističku podršku sektoru; jačanje socijalne strukture ruralnih zajednica i sl.), što ne znači da uticaj spoljnih faktora (klimatske promene; globalizacija svetske privrede; međunarodne integracije i dr.) treba zanemariti. Naprotiv, sve savremene izazove ruralnog razvoja, kako interne, tako i eksterne, treba integralno analizirati i u skladu sa tim, adekvatno i proaktivno na njih reagovati.

U nastojanju da se što jasnije odgovori na savremene izazove sa kojima se suočavaju ruralna područja Republike Srbije, izrađena su određena strateška dokumenta, pri čemu su definisane mere i aktivnosti, čija realizacija treba da doprinese obnovi ovih područja, i boljoj valorizaciji raspoloživih resursa u njima. Da bi predviđene aktivnosti bile realizovane u praksi, neophodno je da kreatori ruralnog razvoja iniciraju stabilan poslovni ambijent, kroz koordinisane mere svih sektorskih politika za integralni održivi razvoj, u procesu evropskih integracija.

Reference

- Aleksić, J. & Đorđević, S. (2014). *Primenjena ekologija*. Beograd: Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republike Srbije.
- Ansuategi, A, Greño, P., Houlden, V., Markandya, A, Onofri, L., Picot, H., Tsarouchi, G-M. & Walmsley, N. (2015). *The impact of climate change on the achievement of the post-*

- 2015 sustainable development goals. London: CDKN, HR Wallingford & Metroeconomica. VELICINA FONTA?
- Bogdanov, N. (2015). *Ruralni razvoj i ruralna politika*. Beograd: Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Dinis, A. (2006). Marketing and innovation: Useful tools for competitiveness in rural and peripheral areas. *European Planning Studies*, 14(1), 9-22.
- EC. (2018). *Agriculture and rural development: The Common Agricultural Policy (CAP) at a glance*. EU: European Commission. Retrieved January 27th, 2018, from https://ec.europa.eu/agriculture/index_en
- EEA. (2018). *DPSIR*. Copenhagen: European Environmental Agency. Retrieved January 26th, 2018, from <https://www.eea.europa.eu/help/glossary/eea-glossary/dpsir#%0A%C2%A0%0Awrite-to-us%0A>
- Fagang, H. (2017). A Study on Rural Development and Trade Economy Based on Expectation-maximization Algorithm. *Revista de la Facultad de Ingenieria*, 32(14), 589-595.
- GKE. (2016). *Kreativna privreda i ekonomski razvoj Srbije*. Beograd: Grupa za kreativnu ekonomiju. Retrieved December 28th, 2016, from <http://www.kreativnaekonomija.com/2016/06/17/kreativna-privreda/>
- Hodge, H., Carson, D., Carson, D., Newman, L. & Garrett, J. (2017). Using Internet technologies in rural communities to access services: The views of older people and service providers. *Journal of Rural Studies*, 54(August 2017), 469-478.
- Jovanović, S., Radukić, S. & Petrović-Randelović, M. (2011). *Teorijski i institucionalni okvir održivog razvoja*. Niš: Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Marković, Lj., Marjanović, T. & Trumić, M. (2003). DPSIR metoda kao osnova LEAP dokumenta, *XI Naučno stručni skup o prirodnim vrijednostima i zaštiti životne sredine*. Donji Milanovac: OO Ekološke istine.
- Mijatović, B. (2015). *Siromaštvo u Srbiji u 2014. godini*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije.
- Milenković, S. (2007). Ekonomski odnosi tradicionalnog i savremenog u ruralnom prostoru Republike Srbije. *Tradicionalno i savremeno u radu i životu ljudi u selu*. Beograd: Zavod za proučavanje sela.
- Milone, P., Ventura, F. & Ye, J. (2015). *Constructing a New Framework for Rural Development*. Bingley: Emerald Group.
- Mladenović, B. (2017). *Siromaštvo u Republici Srbiji 2006 – 2016. godine*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije.
- Moseley, M. (2003). *Rural Development – principles and practice*. London: SAGE Publications.
- MPŽŽS. (2014). *Izveštaj o skriningu, Poglavlje 11 – Poljoprivreda i ruralni razvoj*. Beograd: Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republike Srbije. VELICINA FONTA?
- NPP. (2017). *Nacionalni program za poljoprivredu za period 2018-2020. godine*. „Službeni glasnik RS”, br. 120/17 od 30. decembra 2017. godine.
- Paunović, B. (2014). *Kreativnost i inovacije*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu. Retrieved January 31st, 2018, from www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2014/05/10_Kreativnost-i-inovativnost.ppt

- PKS. (2017). *Spoljnotrgovinska razmena poljoprivrede i prehrambene industrije Srbije sa svetom u 2016. godini*. Beograd: Privredna komora Srbije.
- PP1. (2013). *Popis poljoprivrede 2012 - Knjiga 1*. Beograd: RZS.
- PP2. (2013). *Popis poljoprivrede 2012 - Knjiga 2*. Beograd: RZS.
- RAS. (2017). *Serbia Food Industry*. Belgrade: Development Agency of Serbia (Razvojna agencija Srbije).
- EU Rural Review. (2012). Kreativnost i inovativnost u ruralnom razvoju Evropske unije. *Revija ruralnog razvoja EU, 2/2012*.
- Ristić, L. (2013). Strategijsko upravljanje održivim ruralnim razvojem u Republici Srbiji, *Ekonomski horizonti, 15(3)*, 229-243.
- Ristić, L. (2016). Spoljni izazovi razvoja agrara Republike Srbije. *Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Republike Srbije* (str. 211-229). Kragujevac: Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- Romina, R. (2014). Social Learning, Natural Resource Management and Participatory Activities: A reflection on construct development and testing. *NJAS – Wageningen Journal of Life Sciences, 69*, 15–22.
- Rzaša, K. & Ogryzek, M. (2017). Social aspects of rural development. *Journal Baltic Surveying, 7*, 42-48.
- SEDEV. (2017). *Konkurentnost poljoprivrede Srbije*. Beograd: K.K. SEDEV, GIZ, Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republike Srbije.
- SGS. (2017). *Statistički godišnjak Republike Srbije 2017*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- SPRR. (2014). *Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014-2024*. "Službeni glasnik RS", br. 85/14.
- Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and Its Discontents*. NY: W.W. Norton & Company.
- Strategy Europa 2020. (2010). *Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*. Brussels, EU: European Commission.
- Sundmaeker, H. (2016). Accelerating System Development for the Food Chain: A Portfolio of over 30 Projects, Aiming at Impact and Growth. *International Journal on Food System Dynamics, 7(4)*, 371-381.
- TSUSS. (2014). *Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji*: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije.
- TSUSS. (2018). *Socijalno uključivanje u RS: Statistika*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva. Retrieved February 2nd, 2018, from <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/socijalno-ukljucivanje-u-rs/statistika/>
- Volk, T., Erjavec, E. & Mortensen, K. (2015). *Poljoprivredna politika i evropske integracije u Jugoistočnoj Evropi*. Budimpešta: FAO Regional Rural Development Standing Working Group.
- Vujičić, M. & Ristić, L. (2006). *Ekonomika poljoprivrede*. Kragujevac: Univerzitet u Kragujevcu – Ekonomski fakultet.
- Vujičić, M., Ristić, L. & Obradović, S. (2012). Rural poverty reduction in the Republic of Serbia – a new approach of the Jagodina's local self-government. *Actual Problems of Economics, 5(131)*, 339-345.

- Vujičić, M., Ristić, L. & Vujičić, S. M. (2012). European integration and rural development policy of the Republic of Serbia and West Balkan countries. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 18(4), 519-530.
- WTO. (2016). *World Trade Organization*. Geneva, Switzerland: WTO. Retrieved February 1st, 2016, from <http://www.wto.org/>
- ZZPS. (2017). *Evropska nagrada za projekat zaštite sela Gostuša - „kameni selo“ u Parku prirode „Stara planina“*. Beograd: Zavod za zaštitu prirode Srbije.

*Primljeno 14. februara 2018,
prihvaćeno za publikovanje 21. marta 2018.*

Goran Kvrđić je redovni profesor Univerziteta "Union-Nikola Tesla" u Beogradu - Fakultet za menadžment u Sremskim Karlovcima. Osnovne oblasti njegovog naučnog istraživanja su: upravljanje održivim ruralnim razvojem, finansiranje razvoja, obrazovanje i preduzetništvo. Autor je ili koautor udžbenika, preko 60 radova u časopisima i konferencijama. Učestvovao je na projektima i seminarima MMF-a.

Lela Ristić je vanredni profesor Univerziteta u Kragujevcu - Ekonomski fakultet. Osnovne oblasti njenog naučnog istraživanja su: održivi agrarni i ruralni razvoj, integralni razvoj poljoprivrede i turizma, menadžment u agrobiznisu. Autor je ili koautor 4 udžbenika i preko 60 radova publikovanih u časopisima, tematskim zbornicima, domaćim i međunarodnim konferencijama.

INTERNAL CHALLENGES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN RURAL AREAS OF THE REPUBLIC OF SERBIA

This paper aims to point to the key internal challenges of rural development in the Republic of Serbia, which are persistent and inextricably linked in the process of rural economic development. The paper analyzes the state of affairs in rural areas of the Republic of Serbia, underlines the necessity of solving a whole host of problems, points to favourable courses of action of sustainable rural development and emphasizes the role of institutional support along the process. It is concluded that a comprehensive and steady approach to the revitalization and development of rural areas in the Republic of Serbia must be taken, which corresponds with all internal challenges characteristic of modern development, but does not disregard numerous external challenges that are inevitable and largely determine not only internal factors, but also future directions in the development of rural economy and society of the Republic of Serbia.

Keywords: sustainable rural development, internal challenges, rural areas, Republic of Serbia.

JEL Classification: O18, P25, Q18